

**TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ
ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ
ISSUES OF UPBRINGING**

UOT 37.0

Maya Zahir qızı Heydərova

*Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının baş müəllimi
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

Fidan Bəylər qızı Qurbanova

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası

**DƏRSDƏNKƏNAR İDMAN TƏDBİRLƏRİ VASİTƏSİLƏ YENİYETMƏLƏRİN
ESTETİK TƏRBIYƏSİNİN TƏŞKİLİ FORMALARI**

Мая Загир гызы Гейдарова

*старший преподаватель
Азербайджанской Государственной Академии Физической Культуры и Спорта
доктор философии по педагогике*

Фидан Бейлер гызы Гурбанова

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта

**ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРОСТКОВ
ПОСРЕДСТВОМ СПОРТИВНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ**

Maya Zahir Heydarova

*senior lecturer of the Azerbaijan State Academy of Physical Culture and Sports,
doctor of philosophy in pedagogy*

Fidan Baylar Gurbanova

Azerbaijan State Academy of Physical Culture and Sports

**TEENAGERS ESTHETIC NURTURE ORGANIZING FORMS WITH
EXTRACURRICULAR SPORT EVENTS**

Xülasə. Yeniyetmələrin fiziki inkişafını formalaşdıran və onların estetik tərbiyəsinin təmin edən ən geniş yayılmış tərbiyə formalarından biri də kütləvi tədbirlərdir. Əsasən məktəbdənkənar işlərə aid olan kütləvi tədbirlər, o cümlədən spartakiadalar idman yarışları, idman bayramları, turizm və yürüşlər, gəzintilər, idmanın şəxsiyyətin mənəvi zənginliyində, estetik inkişafında mühüm rol oynadığını göstərən ədəbi-bədii kompozisiyalar yeniyetmələrin yaddaşında silinməz izlər buraxır. Həmin tədbirlərin hazırlanması və keçirilməsi prosesində iştirak edən yeniyetmələr müxtəlif səpgili estetik hisslər keçirir, tədbirin ahənginə uyğun mahnılar, şerlər öyrənirlər ki, bunlar da öz mahiyyəti etibarilə onların estetik tərbiyəsinin inkişafına zəmin yaradır.

Açar sözlər: *Dərsdənkənar idman tədbirləri, fiziki tərbiyə, estetik tərbiyə, hərəkəti qabiliyyətlər, estetik zövq, idman gimnastikası, mənəvi keyfiyyətlər*

Резюме. Массовые мероприятия являются одной из наиболее распространенных форм формирования физического развития подростков и обеспечения их эстетического воспитания. В основном мероприятия, связанные с внеурочной деятельностью, в том числе спортивные соревнования, спортивные праздники, туризм и шествия, прогулки, литературно-художественные композиции, показы-

вающие, что спорт играет важную роль в духовном обогащении и эстетическом развитии личности, оставляют неизгладимый след в памяти подростков. Подростки, участвующие в подготовке и проведении этих мероприятий, имеют разные эстетические чувства, изучают песни и стихи в соответствии с гармонией мероприятия, что по сути создаёт основу для развития их эстетического воспитания.

Ключевые слова: внеурочные спортивные мероприятия, физическое воспитание, эстетическое воспитание, двигательные навыки, эстетическое чувство, спортивная гимнастика, моральные качества

Summary. Mass events are one of the most spread forms providing teenagers physical developments formation and their estetic nurture. These mass events are mainly related to extracurricular works including spartakiads, sport competitions, sport holidays, tourism and campaigns and walkings leave a mark in the memories of teenagers about sports importance on their identity and estetic development.

The teenagers who attend in organizing and carrying out those events have different special feelings and learn songs, poetry in harmony with the events which eventually develops their esthetic nurture.

Key words: *Extracurricular sport events, physical nurture, esthetic nurture, movement abilities, esthetic pleasure, sport gymnastics, national-spiritual qualities*

Pedaqoji təzahürlər sistemində fiziki tərbiyə insanın fiziki keyfiyyətlərinin inkişafına, onun hərəkəti qabiliyyətlərinə və onlarla bilavasitə əlaqədar olan insan orqanizminin təbii xüsusiyyətlərinə məqsədyönlü təsir göstərən xüsusi amil kimi birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Nəzərə alsaq ki, fiziki tərbiyə müntəzəm olaraq insan orqanizminin bütün fərdi inkişafını təmin edir, bütün fizioloji əsaslara söykənir. Deməli o, fərdin bütün fiziki inkişafı prosesində həlledici amil rolunu oynayır. Fiziki inkişafın keyfiyyət göstəriciləri orqanizmdə gedən yaş inkişafında onun funksional imkanlarının əhəmiyyətli dəyişiklikləri ilə səciyyələnir. Bütün bunlar isə ayrı-ayrı keyfiyyətlərin və fiziki iş qabiliyyətinin ümumi səviyyəsinin dəyişikliklərində ifadə olunur. Qeyd olunan dəyişikliklər isə eyni zamanda, yeniyetmələrin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsində bir amilə çevrilir. Bunun üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə etmək lazım gəlir. Fiziki tərbiyə tədbirləri vasitəsilə görülən işlər isə son nəticədə yeniyetmələrin estetik tərbiyəsinin formalaşdırılmasına xidmət edir. Bu, hər şeydən əvvəl, müxtəlif xarakterli idman məşğələlərinin, xüsusilə idman növlərinin, oyunlarının canlı, əgər belə demək mümkünsə, obrazlı şəkildə ifası ilə əlaqədardır.

Fiziki tərbiyənin əsas komponentləri olan idman oyunları, yarışları, bədii gimnastika, yüngül atletika və s. həqiqi gözəllik və estetik təsir vasitələridir. Məhz buna görə də bu ecazkar gözəllik vasitələrinin mahiyyətini, icra və ifa tərzlərini müasir yeniyetmələrə çatdırmaq üçün müvafiq iş və məşğələ formalarından məqsəddə müvafiq şəkildə istifadə olunmalıdır.

Fiziki tərbiyənin yeniyetmələrin estetik tərbiyəsinə təsir formalarını araşdırmazdan, müəyyən təsnifat aparmazdan əvvəl onun əsas komponentlərindən olan idmanın və fiziki tərbiyənin əsas vasitələrinə diqqət yetirmək lazım gəlir.

Fiziki tərbiyənin digər komponentlərindən sayılan və təlim-tərbiyə məşğələlərində ən çox istinad olunan fiziki təmrinlər, gimnastika, bədii gimnastika, turizm tədbirləri və s. problem baxımından ən təsirli vasitələrdir. Hansı ki, bu vasitələrin köməyi və tətbiq olunması sayəsində müxtəlif formalar üzrə işləri həyata keçirmək daha asan olur. Professor Əliheydər Həşimov həmin vasitələrin mahiyyətini aşağıdakı şəkildə şərh etmişdir: "...Fiziki təmrinlər – fiziki tərbiyənin vəzifələrinə uyğun surətdə təşkil edilib həyata keçirilən hərəkəti əməliyyatlardır. Yeriş, qaçış, dırmaşmaq, üzmək, tullanmaq, akrobatika və s. belə əməliyyatlardır. Onların növləri çox müxtəlifdir. Mütəxəssis alimlər onları gimnastika, oyunlar, turizm və idman ətrafında təsnif edirlər. Başqa sözlə desək, fiziki təmrinlərdən məktəbdə gimnastika, oyun, turizm və idman halında istifadə olunur" (2, s.171 s).

Fiziki tərbiyənin estetik zövq aşılamaq vasitələrinin köməyi ilə müxtəlif tədbirlər təşkil edilir. Bunlar fərdi, qrup, kollektiv formalarda həyata keçirilir.

Həmin formalar üzrə həyata keçirilən işləri biz şərti olaraq aşağıdakı şəkildə adlandırmışıq:

1. Fiziki tərbiyənin estetik zövq aşılamaq birinci fərdi şəkildə həyata keçirilən iş forması.

2. Fiziki tərbiyənin estetik zövq aşılamaq ikinci qrup halında həyata keçirilən iş forması.

3. Fiziki tərbiyənin estetik zövq aşılaman üçüncü kütləvi şəkildə həyata keçirilən iş forması.

Fiziki tərbiyənin estetik zövq aşılaman birinci forması deyəndə fərdi şəkildə həyata keçirilən iş forması başa düşülür. Buraya qılıncoynatma, sərbəst güləş, boks, ağırlıq qaldırma, gimnastika, bədii gimnastika və s. daxildir.

Fiziki güc tələb edən bu sahələrdə iş prosesində şagirdlərin estetik zövqlərinin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Məsələn, qılıncoynatma məşqlərinə gedən yeniyetmə ilə aparılan fərdi işlərin aşağıdakı səpgidə aparılması məsləhətdir:

– Fərdi söhbətlərdə zövqlə danışmağı öyrətmək;

– Hər bir yerinin estetik zövqü təmin edən cəhətlərini aşılamaq;

– Məşq aparılan yerlərdə göz oxşayan səliqə-sahman yaratmaq, məşq otağındakı güzgüdə ahəngdar, əlamətdar görünməyə çalışmaq;

– Məşq otağının sənə aid hissəsinin estetik gözəlliyini təmin etməyə çalışmaq lazımdır ki, qılıncoynatma, şpaqa, maska geyim əşyalarının hərəsi öz yerində olsun, sənənin guşən göz oxşasın;

– Geyimin səliqəsi tamaşaçı zövqünə uyğun olsun;

– Geyimin önündə və ya arxasında yerləşdirilmiş Azərbaycan bayrağı və qərbi həmişə səliqəli, təmiz, ləkəsiz olmalı və onun görünüşü həm ideya-siyasi, həm də estetik tərbiyənin bütün normalarını ödəməlidir;

– Görüşün həm başlanğıcında, həm də sonunda təzimetmə mərhələlərinə elə əməl olunmalıdır ki, tamaşaçı özü zövq almaqla bərabər sənənin də zövqünə heyran qalmalıdır və s.

Fərdi iş forması üzrə həyata keçirilən tədbirlərdə idmanın yuxarıda göstərilən digər növləri ilə məşğul olan yeniyetmələrə də bu qaydada tövsiyələr, tapşırıqlar, göstərişlər vermək olar. Belə göstərişləri, tapşırıq və tövsiyələri gimnastika və bədii gimnastika ilə məşğul olan yeniyetmələrə vermək daha faydalı olur. Çünki belə məşğələlərdə verilən tövsiyələr yeniyetmələrin estetik zövqünün formalaşmasında çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunun isə bir neçə üstünlüyü var:

Birincisi, bədii gimnastika məşğələləri estetik zövq aşılamaq üçün daha geniş imkanlara malikdir.

İkincisi, geyimin estetik ahəngi qamətin estetik görünməsini təmin edir.

Üçüncüsü, musiqinin estetik ahəngi bədii zövq aşılamaq üçün hərtərəfli şərait yaradır.

Dördüncüsü, fiziki hərəkətlərin bədii şəkildə melodiyanın xoş ahəngilə birləşəndə estetik tərbiyənin təsir gücü daha möhtəşəm, daha əlamətdar olur. Ona görə də belə məşğələlərdə fərdi formalar üzrə həyata keçirilən işlərə daha çox üstünlük verilməlidir. Ona görə ki, bu məşğələlər uşaqların və yeniyetmələrin çox böyük marağına səbəb olmaqla, geniş estetik-fiziki təsir imkanlarına malikdir. Doğrudur, elmi pedaqoji ədəbiyyatda gimnastikanın müxtəlif növlərindən, o cümlədən “əsas gimnastika”, “gigiyyəni gimnastika”, “müalicə gimnastikası”, “idman gimnastikası”, “bədii gimnastika”dan da bəhs olunur. Əslində gimnastikanın göstərilən növlərinin hər biri yeniyetmələrdə böyük maraq doğurur. Onların həyata keçirilməsində iki başlıca məqsəd güdülür. Birincisi, insanın – uşağın, yeniyetmənin sağlamlığını mühafizə etmək, orqanizmin aşağı və yuxarı ətraf nahiyələrinin ahəngdar inkişafına (əslində bu da estetik məqsədlərə aiddir) zəmin yaratmaq. İkincisi, gimnastika məşğələlərinin aparılması prosesində yeniyetmələrin estetik hissələrini, zövqünü, estetik tələbatını təmin etdirmək. Lakin söhbət fiziki tərbiyə vasitəsilə yeniyetmələrin estetik tərbiyəsinin inkişafından getdiyinə görə burada bədii gimnastikanın üzərində dayanmağı daha məqsəddə müvafiq hesab edirik.

Bakıdakı 12, 70, 114 nömrəli məktəblərdə apardığımız sınaq təcrübələri göstərdi ki, bədii gimnastikanın estetik təsir xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Bədii gimnastika və onun ayrı-ayrı təmrinləri bir qayda olaraq müxtəlif xarakterli musiqi nümunələri ilə müşayiət olunur ki, bu da yeniyetmələrdə estetik hiss, həyəcan oyadır.

2. Bədii gimnastikaya aid olan təmrinlər, müvafiq ritmlə, ahəngdarlıqla ifa olunur ki, bu da onların ritm duyma və harmonik şəkildə ifadə olunan bədii hissələrini inkişaf etdirir.

3. Bədii gimnastikaya aid olan başlıca təmrinlərin ifası şagirdlərin fərdi fantaziyasını və fantaziyadan doğan son dərəcə incə hərəkətləri musiqi ilə vəhdətdə ifa etmək qabiliyyətlərini inkişaf etdirir.

4. Yeniyetmənin estetik zövqünün bədii gimnastika”dan da bəhs olunur. Əslində gim-

nastikanın göstərilən növlərinin hər biri yeniyetmələrdə böyük maraq doğurur.

Yeniyetmələrin estetik tərbiyəsini inkişaf etdirən fərdi məşğələlər formasına eyni zamanda yerləş və qaçış, tullanmalar, habelə müəyyən bir cisim atmaq üzrə təmrinlər də aid edilir. Çünki həmin istiqamətlər üzrə aparılan məşğələlər məhz şagirdlərdə müəyyən estetik hiss, həyəcan oyadır və beləliklə, müvafiq hərəkətlərin, təmrinlərin dəqiq, ahəngdar icrası təmin olunur. Bu prosesdə yeniyetmələrdə məmnunluq, öz qüvvəsinə inam, hər hansı uğurdan, qələbədən fərəhlənmək, zövq almaq hissləri daha da qüvvətlənir.

Fiziki tərbiyə vasitəsilə yeniyetmələrin estetik tərbiyəsini inkişafına qrup halında keçirilən idman oyunlarının və yarışlarının da güclü təsiri var.

Ayrı-ayrı idman oyunlarında və yarışlarında yeniyetmələr müxtəlif səpgili hisslər keçirirlər. Bu hisslər, həyəcanlar o qədər qüvvətli və rəngarəngdir ki, onları sözlə təsvür etmək mümkün deyil. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan xalq yaradıcılığında uşaqları, yeniyetmələri estetik cəhətdən həyəcanlandıran oyunlar da üstünlük təşkil edir. Həmin oyunlar, öz növbəsində, çox maraqlı, mütəhərrik tamaşalar funksiyalarını yerinə yetirir, yeniyetmələrin estetik hisslərini, zövqünü inkişaf etdirir.

Pedaqoji elmlər doktoru, professor Ə. Həşimov xalq oyunlarının estetik, fiziki təsir imkanlarından bəhs edərək yazır:

“Xalq oyunları adətən açıq havada və musiqinin müşayiəti ilə keçirilir. Musiqi estetik tərbiyə, açıq hava və fiziki tərbiyə nöqtəyindən qüvvətli amildir. Günəşin şüaları altında, təmiz havada, musiqi sədalarının müşayiəti ilə keçirilən rəngarəng xalq oyunlarının çoxu sadəcə olaraq mədəni istirahət məqsədilə icra edilsələr də insanın estetik və fiziki inkişafında son dərəcə müsbət rol oynayırlar” (2, s. 174).

Yeniyetmələrin fiziki inkişafını formalaşdıran və onların estetik tərbiyəsini təmin edən ən geniş yayılmış formalarından biri də kütləvi tədbirlərdir. Əsasən sinifdən xaric və məktəbdən kənar işlərə aid olan kütləvi tədbirlər, o cümlədən olimpiadalar, spartakiadalar, müxtəlif devizlər altında keçirilən turnirlər, idman yarışları, idman bayramları, turizm və yürüşlər, gəzintilər, idmanın şəxsiyyətin mənəvi zənginliyində, estetik inkişafında mühüm rol oynadığını

göstərən ədəbi-bədii kompozisiyalar yeniyetmələrin yaddaşında silinməz izlər buraxır.

Həmin tədbirlərin hazırlanması və keçirilməsi prosesində iştirak edən yeniyetmələr müxtəlif səpkili estetik hisslər keçirir, tədbirin ahənginə uyğun mahnılar, şeirlər öyrənir, bədii cəhətdən dolğun, təntənəli bir şəraitdə ifa edirlər ki, bunlar da öz mahiyyəti etibarilə onların estetik tərbiyəsini inkişafına zəmin yaradır.

Respublikamızın bir sıra ümumtəhsil məktəblərində, o cümlədən Bakıdakı 12, 70, 114 nömrəli orta ümumtəhsil məktəblərində apardığımız iş təcrübəsi, habelə sınaq təcrübələri göstərir ki, bədən tərbiyəsi üzrə həyata keçirilən kütləvi tədbirlər eyni zamanda yeniyetmələrin, yuxarı sinif şagirdlərinin estetik tərbiyəsini çox mühüm, təsirli vasitələrinə çevrilir.

Mövcud iş təcrübələri, ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyənin mühüm tərkib hissələrinə aid olan və öz estetik tərbiyəsini təsir gücü ilə yadda qalan, kütləvi şəkildə həyata keçirilən belə tədbirlərdə, heç şübhəsiz, müvafiq metodlardan da istifadə olunur.

Göstərdiyimiz iş formaları üzrə həyata keçirilən kütləvi tədbirlərdə müvafiq metodlardan istifadə olunmasına dair qabaqcıl təcrübədən çoxlu nümunələr götürmək olar. Fiziki tərbiyənin estetik tərbiyəvi əhəmiyyətindən və tətbiq olunan metodlarından bəhs edən Zeynəb Rzayeva bu münasibətlə yazır:

“Məşğələ keçilən yerdə yaradılan təmizlik, səliqə, avadanlığın yerli- yerində olması və s. estetik tərbiyəyə kömək edən amillərdir.

Fiziki tərbiyə prosesində estetik tərbiyə üçün musiqidən, müxtəlif mahnılardan, rəqslərdən istifadə olunur. Bunlardan əlavə, idman mövzusunda kinofilmlər nümayiş etdirilir, idmançılar birlikdə sərgilərə tamaşa etməyə gedirlər. Kütləvi idman tədbirlərində estetik tərbiyə üçün səciyyəvi olan metodlar aşağıdakılardır:

1. Söz metodu – hərəkət fəaliyyətin canlı, ifadəli, emosional şəkildə izah etmək, onların tətbiq edilməsini obrazlı şəkildə başa salmaq, hərəkəti estetik cəhətdən qiymətləndirmək.

2. Əyanilik metodu – hərəkəti texniki cəhətdən təkmilləşdirilmiş və ifadəli şəkildə nümayiş etdirmək, fəaliyyət üçün həvəsləndirici nümunə şəklində salmaq.

3. Hərəkət metodu – hərəkət metoduna yaradıcılıqla yanaşmanın əməli surətdə öyrədilməsi” (4, s. 141-142).

Gətirdiyimiz bu nümunədə Z. Rzayeva fiziki tərbiyə prosesində şagirdlərin estetik tərbiyəsinin formalaşması üçün səciyyəvi olan metodlardan, yəni “söz metodu”, “əyanilik metodu” və “hərəkət metodu” haqqında öz mülahizəsini söyləmişdir. Əslində Z. Rzayeva tərəfindən təqdim edilən “metodlar” elmi pedaqoji ədəbiyyatda həm də “üsullar” kimi verilir. Ona görə də biz fiziki tərbiyənin estetik zövq aşılaman fərdi, qrup və kütləvi şəkildə həyata keçirilən iş formalarının tətbiqi zamanı istifadə olunan “metodları” pedaqoji “üsullar” şəklində işlətməyə üstünlük verir və fiziki tərbiyə müəllimlərinə, tərbiyəçilərə, metodistlərə, məşqçilərə bəzi tövsiyələr verməyi məqsədmüvafiq hesab edirik.

Fiziki tərbiyənin estetik zövq aşılaman fərdi, qrup və kütləvi şəkildə həyata keçirilən iş formalarının tətbiqi zamanı istifadə olunan üsulları mərhələlər üzrə həyata keçirmək lazım gəlir. Ona görə ki, tərbiyə metodikasının tələbinə görə belə tədbirlərdə işin mərhələlər üzrə həyata keçirilməsi vacib sayılır. Burada tərbiyə işinin milli və ümumbəşəri dəyərlər əsasında mənəvi keyfiyyətlərin aşılamanı amilini də nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Unutmaq olmaz ki, fiziki tərbiyənin

inkişafı prosesində uşaqların, yeniyetmələrin estetik zövqləri yalnız milli-mənəvi keyfiyyətlərin aşılamanı ilə mümkün sayılır.

Müvafiq mərhələlər üzrə, müəyyən üsulların gücündən istifadə etməklə hazırlanan, həyata keçirilən fiziki mədəniyyəti özündə əks etdirən tədbirlər yeniyetmələri əgər bir tərəfdən sağlam, çevik, qaməti dürüst, siması əhval-ovqatı xoş, dözümlü, inadkar, əzəmətli, gümrah, cəsarətli, qoçaq, igid, əyilməz, dönməz, barışmaz bir insan kimi yetişdirirsə, digər tərəfdən hər cür yüksək bədii zövqə, mədəni davranışa malik, bütün estetik dəyərləri öz mənəvi simasında əks etdirən sağlam ruhlu vətəndaş kimi formalaşdırır.

Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, dərsdənkənar tədbirləri vasitəsilə yeniyetmələrin estetik tərbiyəsinin ən kamil imkanlarından, səmərəli yollarından və dəyərli formalarından istifadə edilməsi pedaqoji cəhətdən düzgün sayılır, zəruri və vacib hesab edilir.

Problemin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, fiziki hərəkətlərin, estetik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirilmiş və onlardan idman tədbirlərində istifadənin forma və üsullarını, imkan və yollarını nəzərdən keçirilərək sistemə salınmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov T.T. İdman və mütəhərrik oyunlar. – Bakı: Maarif, – 1966, – 63 s.
2. Həşimov Ə. Ş, Sadıqov F. B. Pedaqogika / Tərbiyə nəzəriyyəsinə aid mühazirələr. – Bakı: Təbib, – 2005, – 245 s.
3. Məcidov N. Bədən tərbiyə nəzəriyyəsi və metodikası. – Bakı, – 2019.
4. Rzayeva Z., Cəfərov Q. Bədən tərbiyəsi nəzəriyyəsi və metodikası: Dərslik. – Bakı: Invest, – 2004, – 182 s.

E-mail: geydarova.maya@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok. M.Q. Cəfərov,*
ped.ü.fəls.dok., dos. E.R. Hüseynova

Redaksiyaya daxil olub: 30.05.2022.